

УДК: 338.439.5(100); DOI: 10.31388/2519-884X-2021-44-77-82

Остапенко С. О.¹

аспірант кафедри міжнародної економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Анотація. В статті розглядаються актуальні проблеми функціонування агропродовольчий ринок України у системі світогосподарських зв'язків. Експортна агропродовольча політика України має на меті здійснення диверсифікації як у сфері розширення видового різноманіття товарної продукції, що поставляється на зовнішній ринок, так і розширення географії продуктового експорту, а також експорт продукції з вищою доданою вартістю.

Ключові слова: продуктовий експорт, агропродовольчий ринок України, світогосподарські зв'язки, зовнішній ринок агропродовольства, експорт, агропродовольча політика України.

JEL code classification: Q13, Q29

Ostapenko S.O.²,

graduate student of the Department of International Economics
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

AGRICULTURAL FOOD MARKET OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF WORLD ECONOMIC RELATIONS

Abstract. The article considers the current problems of the agri-food market of Ukraine in the system of world economic relations. The functioning of agricultural production and national and supranational food markets in developed countries is based on a system of government regulation, subsidies and foreign trade restrictions. Protecting the internal market and leveling the playing field are essential components of every country's economic policy.

The most important role is played by tax benefits, which are used to encourage areas of innovation desired from the point of view of the state, including benefits aimed at stimulating scientific and technological progress in the agri-food sector. Such benefits are often provided in the form of discounts on the costs of agricultural enterprises for these purposes.

Strengthening the position on the world agri-food market is an important factor that provides both increasing Ukraine's role in the system of international division of labor and strengthening its national security. The regulations state that the country has sufficient potential to count on creating conditions in the medium term for its consolidation among the leading countries in the world economy through effective participation in the international division of labor, increasing global competitiveness. national economy, level of state and public security.

Conceptually, the foreign economic and food policy of our country in the near future should be based on the inevitability of further globalization of the world economy. At the same time, the relevant policy should be based on a balanced combination of the basic conditions of food security and food independence, on the one hand, and ensuring the physical and economic accessibility of the population to quality food - on the other. Accordingly, tariff and non-tariff levers of customs regulation should be used.

Ukraine's agri-food export policy aims to diversify both in the field of expanding the species diversity of marketable products supplied to foreign markets and expanding the geography of food exports, as well as exports of products with higher added value. When implementing export agri-food policy, especially in the direction of increasing sales, government regulation must ensure a balance of interests: national, based on food security requirements, producers (ensuring adequate income) and intermediary companies specializing in foreign trade operations. With this in mind, the state should form a long-term forecast of foreign economic activity in the agri-food sector based on the economic assessment of various options for promising development of the world agri-food market.

Key words: food export, agri-food market of Ukraine, world economic relations, foreign market of agro-food, export, agri-food policy of Ukraine.

¹ Науковий керівник – д.е.н., професор С.М. Кваша

² Supervisor - Doctor of Economics, Professor Kvasha S.M.

Постановка проблеми. На агропродовольчий ринок покладається завдання забезпечувати, в першу чергу, внутрішні потреби країни, яке він може виконати за умови ефективною взаємодією сільськогосподарських товаровиробників, переробної сфери, логістики, мережі оптової й роздрібною торгівлі.

Зазначимо, що ринок агропродовольства, як з боку попиту, так і пропозиції має серйозні відмінності від інших видів ринків, зумовлених характером виробництва і споживання. Так, ринок продовольства є первинним по відношенню до всіх інших ринків, а порушення в його функціонуванні призведуть до складних наслідків, які навіть загрожуватимуть життєдіяльності людини. Для національної економіки це означає загрозу національній продовольчій, а отже, й економічній безпеці.

Сільське господарство як одна з основних галузей національної економіки досить стійко реагує на економічну рецесію. За оцінками експертів ФАО, спад цін у сільськогосподарській галузі, обсягів виробництва і споживання, пояснюване зниженням доходів, буде помірним, якщо економічне відновлення почнеться через 2–3 роки.

Однак, незважаючи на те, що цей сектор сприятливо реагує на рецесію, низові сектори відчують труднощі в доступі до кредитів. Торгово-фінансові обмеження істотно впливають на економічний стан підприємств, і якщо ситуація на кредитних ринках не зміниться, то виробнича діяльність їх може опинитися під загрозою. Доступ до кредитів розглядається як ключове питання, особливо дрібними сільськогосподарськими продовольчими підприємствами як у країнах ОЕСР, так і в країнах за межами цього утворення, де фахівці ФАО. вели дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різнобічні грані важливої економічної проблеми організаційно-економічного забезпечення функціонування агропродовольчого ринку знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Концептуальна основа державного регулювання ринкової економіки сформована ще зарубіжними фундаменталістами Дж. М. Кейнсом, Р. Кемпбеллом, А. Маршаллом, П.

Самуельсоном, А. Файодем, М. Кодратьєвим, В. Леонтьєвим і вітчизняними науковцями В. Базилевичем, В. Гейцем, А. Гальчинським, І. Лукіновим та багатьма іншими.

Постановка завдання. На основі узагальнення наукових досліджень запропонувати напрямки розвитку агропродовольчого ринку в умовах розвитку світогосподарських зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Так, нині уряди країн ОЕСР відреагували на непостійність цін на сировину і астосували зниження митних тарифів та експортні бар'єри для агропродовольчої фінансовий тиск, зумовлені кризою. Окремі країни з продукції, намагаючись пом'якшити вплив високих світових цін на купівельну спроможність споживачів; деякі країни до того ж знизили митні тарифи на імпорту матеріальних вхідних ресурсів для сільського господарства, запровадили субсидії вхідних ресурсів або надали пряму підтримку фермерським господарствам [1].

Подібні заходи були здійснені в багатьох країнах, що розвиваються. Дієвість впливу цих заходів поки що визначити досить складно, оскільки інструменти, які використовуються у багатьох країнах, не були спрямовані на незаможних споживачів, тому в реальній дійсності можуть сприяти нестабільності на глобальних ринках. Наприкінці 2008 р., коли загрозливий характер фінансово-економічної кризи став очевидний, деякі країни ОЕСР оголосили про спеціальні заходи для полегшення фінансового тиску в цьому секторі, включаючи кредитні пільги, податкові премії та додаткову пряму підтримку.

Інтенсивна робота над пунктами подальших зобов'язань у галузі сільського господарства в Програмі розвитку СОТ, прийнятої в Досі, тривала протягом 2008 р., але на сьогодні не досягнуто багатосторонньої домовленості. Однак, на саміті G20 у березні 2009 р. лідери країн підтвердили свою підтримку перспективного збалансованого висновку згаданої Програми. Нині більшість країн ОЕСР працюють над новими двосторонніми та регіональними торговельними угодами.

Щодо заходів, прийнятих Україною стосовно стабілізації стану сільського господарства та продовольчого забезпечення в умовах

турбулентності світової економіки, передусім слід згадати розробку системного документа, покликаного визначати подальший розвиток агропродовольчого сектора, – Доктрини про продовольчу безпеку та Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки.

Функціонування сільськогосподарського виробництва та національних і наднаціональних ринків продовольства у розвинених країнах світу ґрунтується на системі державного регулювання, субсидій та зовнішньоторговельних обмежень. Захист внутрішнього ринку і вирівнювання умов виробництва є обов'язковими компонентами економічної політики кожної держави [2]. Ці захисні заходи, крім імпорتنих тарифів, передбачають компенсаційні збори, акцизи, різного роду податки та неподаткові обмеження у вигляді квот, адміністративного регулювання. Тому часто офіційні митні тарифи можуть бути відносно невисокими, але за рахунок інших механізмів фактично ставляться нездоланні бар'єри для імпорту продовольства. Наприклад, Японії імпорتنі мита сприймаються як відносно невисокі: зерно – 5,3%, м'ясо – 16,9, м'ясні вироби – 16,1, молочні продукти – 26,5% і т.д. Але за рахунок інших елементів зовнішньоторговельних бар'єрів ввезення продовольства в країну дуже обмежене. Наприклад, по рису існує мито в розмірі 15%, але оптова торгівля рисом монополізована державою, внаслідок чого імпорт рису в країну фактично заборонений.

У країнах світу, що ведуть сільськогосподарське виробництво в екстремальних ґрунтово-кліматичних умовах, вдаються до широкого переліку захисних заходів, щоб захистити місцевого виробника від негативного впливу світового ринку.

За офіційними даними, середній митний тариф на сільськогосподарські товари у країні становить тільки 11,2%. Однак середня ставка не відображає реальний рівень захисту внутрішнього ринку. Фактичний захист з урахуванням усіх видів податків і зборів на імпорт, включаючи ковзні компенсаційні збори, акцизи і податки з продажів тощо, становить у перерахунку до імпортової вартості (%): яловичина свіжа та морожена – 341, свинина свіжа – 270, баранина – 390, молоко жирністю до 6 – 144, вершки – 454, масло

вершкове – 566, сир – 305, пшениця – 352, ячмінь, овес, кукурудза – 236, тростинний цукор – 307%.

Зазначимо, що 80% усіх зборів митного регулювання – це акцизи, компенсаційні збори і податки з продажів, а власне імпорتنі мита відіграють незначну роль. У цілому ж це створює умови для ефективного функціонування сільського господарства у складних ґрунтово-кліматичних умовах [3].

Крім тарифного й податкового захисту власного виробництва від дії сил світового ринку і підтримки прийнятних економічних умов для розширеного відтворення, поширеною стала практика регулювання цін і товарної інтервенції, на що витрачаються значні кошти. Державна підтримка сільського господарства, насамперед з метою підтримки його міжнародної конкурентоспроможності, призвела до того, що досить значна частина доходів фермерів надходить за рахунок витрат державного бюджету – як національного, так і наднаціонального. Так, у Європейському Союзі основну частину бюджету направляють на підтримання цін на сільськогосподарську продукцію і захист його від впливу світового ринку. При цьому, незважаючи на сприятливі природні умови в цілому, і високу технічну озброєність, рівень такого зовнішньоторговельного захисту досягає близько 60%, що не дасть реальних можливостей для зарубіжних експортерів (крім країн тропічного поясу) проникати на цей ринок.

Крім наднаціональних в Європейському Союзі функціонують національні системи субсидування. Прикладом такої державної підтримки сільського господарства є Франція, де крім загальних основних дотацій і субсидій, які направляються через апарат Європейського Союзу, діє низка програм прямих виробничих субсидій. Частка цих субсидій у валовому доході сільського господарства коливається по роках від 4,6 до 15% [4].

Особливої уваги заслуговує досвід Канади, яка посідає третє місце у світі за показниками експорту сільськогосподарської продукції, оскільки тут склались ефективні форми і методи державної підтримки аграрного сектору. Ключовими інструментами управління інноваціями є державні цільові про-

грами. Так, «Сільськогосподарська інноваційна програма» (Agri-Innovation Program) спрямована на просування існуючої й розвиток нової інноваційної продукції з доданою вартістю. Основним елементом міжнародної стратегії Канади є «Канадська міжнародна сільськогосподарська і харчова програма» (The Canadian Agriculture and Food International Program), розроблена з метою підтримки сільського господарства та харчової промисловості. До того ж розвиток довгострокових міжнародних стратегій може гарантувати промисловості стабільні позиції на ринках та відреагувати на попит, що збільшується, і конкурентоспроможність Канади як світового лідера в постачанні безпечних, високоякісних сільськогосподарських продуктів [5].

Національною програмою «Сільськогосподарська програма інноваційних біопродуктів» (The Agricultural Bioproducts Innovation Program) передбачено проводити дослідження, запроваджувати нові технології, такі як біопаливо, біохімія і т.д. Програма спрямована на мобілізацію приватних і громадських дослідницьких секторів для побудови інтегрованої дослідницької системи сільськогосподарської біопродукції.

Заслуговують на увагу «Програма сільськогосподарських можливостей» (Agri – Opportunities Program) і «Програма розвитку взаємодій» (Broker Program), спрямовані на прискорення впровадження наукових розробок на ринки Канади. Реалізуючи ці програми, держава вирішує проблему підтримки взаємодії між аграрним сектором і промисловістю.

Найважливішу роль відіграють податкові пільги, які використовуються для заохочення напрямів інноваційної діяльності, бажаних з погляду держави, в тому числі пільги, спрямовані на стимулювання науково-технічного прогресу в агропродовольчому комплексі. Такі пільги надаються частіше у вигляді знижок до витрат аграрних підприємств на ці цілі.

Виділяють два види податкових знижок – об'ємні та прирісні. Об'ємна знижка передбачає пільгу пропорційно розміру витрат. У США і Канаді 100% витрат на дослідження віднімається із оподатковуваних доходів підприємств. Прирісна знижка визначається

виходячи з досягнутого підприємством збільшення витрат на дослідження порівняно з рівнем базового року або середнього за певний період. Ця знижка діє після того, як ці витрати було зроблено. У Канаді та США вона становить 20%, причому в різних провінціях Канади діють пільгові ставки оподаткування для малих сільгоспідприємств. Загальна сума податкових пільг приблизно дорівнює витратам підприємств на інноваційні дослідження [6].

Великий інтерес становить досвід США, як країни, в якій діє виключно вагома і законодавчо закріплена економічна й політична підтримка аграрних інновацій з боку держави. Державне регулювання інноваційної діяльності покладено на такі органи, як Американський науковий фонд, Американська наукова рада, Національне бюро стандартів, Національний центр промислових досліджень, Національна академія наук та ін. Вони здійснюють моніторинг і прогнозування інноваційних економічних, у тому числі й аграрних процесів, у країні та за кордоном. Джерела фінансування: майже 50% – кошти приватних фірм та організацій; 46% – федеральний уряд, решта – університети, коледжі, неурядові організації. У Канаді інноваційна політика в агропродовольчій сфері фінансується державою, урядом провінцій і приватним бізнесом [8].

З огляду на сучасний стан вітчизняного АПК, загального макроекономічного розвитку, рівень життя населення, особливості географічного розташування, наявність екологічних проблем, а також позицій країни в системі міжнародного поділу праці в умовах активно здійснюваного процесу глобалізації, концепція агропродовольчої політики має бути орієнтована на розв'язання трьох найважливіших завдань: забезпечення продовольчої безпеки, сталий розвиток сільських територій, зміцнення позицій на світовому агропродовольчому ринку.

Як зазначалося, продовольча безпека є складовою частиною національної безпеки. Сучасне трактування поняття «продовольча безпека», що відображає погляди провідних вітчизняних учених у галузі аграрної економіки, розглядається як стан економіки країни, за якого забезпечується її продовольча незалежність, гарантується фізична і еконо-

мічна доступність для кожного громадянина харчових продуктів, відповідних вимогам законодавства України про технічне регулювання, в обсягах не нижче раціональних норм споживання харчових продуктів, необхідних для активного і здорового способу життя.

У згаданих нижче офіційних документах стратегічного розвитку агропродовольчої сфери також наголошується на необхідності сталого розвитку країни в цілому та сільських територій зокрема. Наприклад, у «Державній програмі сталого сільського розвитку України на період до 2025 року» та програмі «Рідне село» сталий розвиток сільських територій визначено однією з основних цілей державної аграрної політики в довгостроковій перспективі, розкрито загальні напрями для забезпечення відповідного розвитку.

Зазначимо, що більшість вітчизняних і зарубіжних науковців, що вивчають проблему сталого розвитку в цілому та сталого розвитку сільських територій зокрема, однак стає в тому, що вона має передбачати збалансований розвиток трьох складових – екологічної, економічної і соціальної. На це, зокрема, спрямовані фермерські та продовольчі закони США, а також ряд директив Європейського Союзу, що конкретизують вимоги Єдиної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy – CAP) країн ЄС. Особливий інтерес становить досвід країн ЄС, де ще в програмному документі Порядок денний 2000 (Agenda 2000) було закладено нову модель розвитку сільського господарства Європи. Порядок денний 2000 формалізував багатофункціональний підхід до розвитку сільського господарства. У відповідному Правилі ЄС (Council Regulation 1257/1999) агроекологічні проблеми вперше інтегровані з програмами сільського розвитку та підкреслено, що сільському господарству належить основний внесок у стійкість сільських територій. У подальшому Правилі ЄС (Council Regulation 1698/2005) у розвиток принципів, закладених у так званому «другому основному принципі» Єдиної сільськогосподарської політики («Second Pillar» CAP), зазначається необхідність зниження екологічних ризиків за рахунок стійкого й інтегрованого сільського розвитку (sustainable rural development).

Зміцнення позицій на світовому агропродовольчому ринку є важливим фактором, що забезпечує як підвищення ролі України в системі міжнародного поділу праці, так і посилення її національної безпеки. У нормативно-правових актах зазначається, що країна має достатній потенціал для того, щоб розраховувати на створення в середньостроковій перспективі умов для її закріплення в числі держав-лідерів у світовій економіці на основі ефективної участі у міжнародному поділі праці, підвищення глобальної конкурентоспроможності національного господарства, рівня державної і суспільної безпеки.

У концептуальному плані зовнішньоекономічна агропродовольча політика нашої країни в найближчій перспективі повинна виходити з неминучості подальшої глобалізації світової економіки. При цьому відповідна політика повинна ґрунтуватися на виваженому поєднанні основних умов продовольчої безпеки та продовольчої незалежності, з одного боку, й забезпеченні фізичної й економічної доступності населення до якісних харчових продуктів – з іншого. Відповідно мають бути задіяні тарифні та нетарифні важелі митного регулювання.

Висновки. У сфері продовольчого імпортозаміщення найбільш доцільним стратегічним державним підходом є поступове зміщення акценту на використання непрямих ринкових важелів регулювання, що базуються на підтримці комплексу заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції за рахунок модернізації вітчизняного АПК. Частина з них, наприклад, екологізація виробництва (включаючи заходи щодо ресурсо- та енергозбереження), розвиток органічного сільського господарства, соціальної інфраструктури сільської місцевості, цілком відповідає вимогам «зеленого кошика» СОТ і є досить дієвою формою підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Експортна агропродовольча політика України має на меті здійснення диверсифікації як у сфері розширення видового різноманіття товарної продукції, що поставляється на зовнішній ринок, так і розширення географії продуктового експорту, а також експорт продукції з вищою доданою вартістю. При реалізації експортної агропродовольчої полі-

тики, особливо в напрямку збільшення обсягів продажу, державне регулювання має забезпечувати баланс інтересів: національних, виходячи з вимог продовольчої безпеки, виробників (забезпечення адекватних доходів) і компаній-посередників, що спеціалізуються на зовнішньоторговельних операціях. З ура-

хуванням цього держава повинна сформува-ти довгостроковий прогноз зовнішньоекономічної діяльності в агропродовольчому секторі на основі економічної оцінки різних варіантів перспективного розвитку світового агропродовольчого ринку.

Список літератури:

1. Горlachuk M. A. Аграрний ринок в умовах глобалізації: циклічність розвитку, коекзистивність та продовольча безпека. *Університетські наукові записки*. 2013. №2. С. 219-222.
2. Лисецький А. С., О. М. Паламарчук Аграрний ринок: соціально-економічна динаміка. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 23(1). С. 77-83.
3. Кирилюк Є. М. Аграрний ринок як економічна категорія: сутнісні ознаки й особливості. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 2-10.
4. Шестакова П. Ю., Ожелевська Т. С. Аграрний ринок України в умовах євро інтеграції. *Молодий вчений*. 2018. № 3(2). С. 720-722.
5. Ломовських Л. О. Вплив чинників маркетингового макросередовища на аграрний ринок. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18, № 3. С. 65-69.
6. Мамчур В.А. Інституціональний капітал як конструкт розвитку аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 93-105.
7. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип.655: Географія. 144 с.
8. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління. К.: ІАЕ УААН, 2008. 108 с.

References:

1. Horlachuk M. A. (2013) Ahrarnyi rynek v umovakh hlobalizatsii: tsyklichnist rozvytku, koekzystyvnyist ta prodovolcha bezpeka. *Universytetski naukovi zapysky*. №2, pp. 219-222.
2. Lysetskyi A. S., Palamarchuk O. M. (2014) Ahrarnyi rynek: sotsialno-ekonomichna dynamika. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*. Vyp. 23(1), pp. 77-83.
3. Kyryliuk Ye. M. (2011) Ahrarnyi rynek yak ekonomichna katehoriia: sutnisni oznaky y osoblyvosti. *Ahrosvit*. № 12, pp. 2-10.
4. Shestakova P. Yu., Ozhelevska T. S. (2018) Ahrarnyi rynek Ukrainy v umovakh yevro intehratsii. *Molodyi vchenyi*. № 3(2), pp. 720-722.
5. Lomovskykh L. O. (2014) Vplyv chynnykiv marketynhovoho makrosередovyshcha na ahrarnyi rynek. *Ekonomichnyi analiz*. Т. 18, № 3, pp. 65-69.
6. Mamchur V.A. (2016) Instytutsionalnyi kapital yak konstrukt rozvytku ahrarnoho rynku. *Ekonomika APK*. № 5, pp. 93-105.
7. Sukhyi P.O. (2013) Struktura, funktsii ta osnovni chynnyky formuvannia ahroprodovolchoho rynku. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp.655: Neohrafiia, 144 p.
8. Kovalenko Yu.S. (2008) Ahrarnyi rynek Ukrainy: orhanizatsiia ta upravlinnia. K.: ІАЕ УААН, 108 p.